

УДК 811.111'373
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-13>

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТІВ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Редчиць Т. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації
Черкаський державний технологічний університет
бульвар Шевченка, 460, Черкаси, Україна
orcid.org/0000-0003-3497-7699
tania_redchyts@ukr.net*

Багач І. Г.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації
Черкаський державний технологічний університет
бульвар Шевченка, 460, Черкаси, Україна
orcid.org/0000-0002-1417-3784
irina.sa1966@gmail.com*

Ключові слова: *граматичні трансформації, лексико-граматичні трансформації, лексичні трансформації, прагматичний потенціал, філософський текст.*

Стаття присвячена проблемам перекладу німецькомовних філософських текстів українською мовою. Сьогодні тексти спеціального спрямування, до яких належать, зокрема, і філософські, є прикладами, що містять суспільне значення. Щоденна потреба не тільки накопичувати соціально значущу інформацію, а й вміння її правильно доносити до реципієнта робить вивчення цієї проблематики актуальним. Сама проблема перекладу текстів філософської тематики дає підстави для розв'язання теоретичних проблем компаративістики, таких як встановлення міжмовних відповідностей, проблем перекладу термінів у їхній міжмовній гармонізації. Об'єктом дослідження є німецькомовні тексти філософського змісту, а предметом – особливості перекладу німецькомовних текстів філософської тематики українською мовою. У процесі дослідження переважно застосовувалися семантичний аналіз, порівняльний і порівняльно-перекладацький методи, а також залучено метод суцільної вибірки, метод трансформації та інші. В якості матеріалу дослідження було використано оригінали філософських праць «Критика чистого розуму» І. Канта та «Буття і час» М. Гайдеггера. Автори статті виокремлюють у межах філософської літератури лексичні та граматичні особливості, що суттєво впливають на результат і перебіг процесу перекладу. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє термінологія. Як приклад наводиться аналіз тексту «Буття і час» М. Гайдеггера. Під час дослідження було виявлено, що основною проблемою перекладу текстів цього філософа є поняття «Dasein» і комбіновані терміни, які використовує філософ: такі вирази, як «Zu-sein», «Weg-sein», «Mit-sein», просто «Sein» і «Sein des Dasein». Аналізуючи працю І. Канта «Критика чистого розуму», автори статті дійшли висновку, що для перекладу його тексту підходить застосування таких трансформацій, як лексичні, граматичні та лексико-граматичні, що не сприяють викривленню розуміння твору реципієнтами, а, отже, жодним чином не спотворюють прагматичну цінність перекладу.

PROBLEMS OF TRANSLATION OF PHILOSOPHICAL TEXTS (ON THE EXAMPLE OF GERMAN)

Redchyts T. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
and International Communication
Cherkasy State Technological University
Shevchenka Boulevard, 460, Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3497-7699
tania_redchyts@ukr.net*

Bahach I. H.

*Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
and International Communication
Cherkasy State Technological University
Shevchenka Boulevard, 460, Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1417-3784
irina.sa1966@gmail.com*

Key words: *grammatical transformations, lexical-grammatical transformations, lexical transformations, pragmatic potential, philosophical text.*

The article is devoted to the problems of translating German-language philosophical texts into Ukrainian. The texts with a special focus, which include philosophical texts, are among the examples that carry social significance. The daily need not only to accumulate socially significant information, but also to be able to convey it competently to the recipient makes the study of these problems relevant today. The very problem of translating texts on philosophical topics gives grounds for solving the theoretical problems of comparativism, such as the establishment of interlingual correspondences, problems of translation of terms in their interlingual harmonization. The object of the study are German-language texts of philosophical content, and the subject – the peculiarities of translation of German-language texts of philosophical topics into Ukrainian. In the process of research were mainly used semantic analysis, comparative and comparative-translation methods, as well as the method of continuous sampling, the method of transformation and others. The original philosophical works "The Critique of Pure Reason" by I. Kant and "Being and Time" by M. Heidegger were used as the research material. The authors of this article identify lexical and grammatical features within the philosophical literature that significantly affect the outcome and course of the translation process. Terminology plays a particularly important role in this process. As an example, an analysis of the text "Being and Time" by M. Heidegger is given. In the process of research it was found that the main problem of translation of M. Heidegger's texts is the concept of "Dasein" and the combined terms used by the philosopher: such expressions as "Zu-sein", "Weg-sein", "Mit-sein", simply "Sein" and even "Sein des Dasein". Analyzing I. Kant's "The Critique of Pure Reason", the authors of the article came to the conclusion that such transformations as lexical, grammatical and lexical-grammatical are suitable for translation of his text; they do not contribute to discerning the work by recipients, and, therefore, in no way affect the pragmatic value of the translation.

Постановка проблеми. Переклад філософських текстів – унікально складне завдання навіть для професіоналів. Філософські концепції – це широкий набір понять, здебільшого авторських, які не можуть бути відображені в повсякденній мові. Аристотель скаржився, що в його рідній мові бракує «зручних» слів для передання певних понять, і що філософам доводиться займатися процесом словотворчості [1, с. 48]. Під час перекладу філософських текстів, які вважаються інформативними, перекладачі часто стикаються здебільшого з лінгвістичними проблемами, зумовленими відмінностями в семантичній структурі та використанні двох мов у процесі комунікації.

Мовна специфіка філософського матеріалу орієнтована на повідомлення певної інформації. Філософський текст відповідає вимогам стилю наукової прози (підтвердження гіпотез, створення нових понять, розкриття внутрішніх законів буття, розвиток і зв'язки між різноманітними явищами тощо) [2, с. 130]. Під час перекладу філософської німецької літератури важливо досягти еквівалентності, що задовольняє бажаний вплив автора на українського реципієнта. Ступінь такого впливу залежить як від лексичних і граматичних особливостей вихідного тексту, так і від їхнього можливого співвідношення під час перекладу українською мовою. Процес і результати перекладу багато в чому залежать від того, які спільні та відмінні лінгвістичні риси мають подібні типи матеріалу в українській і німецькій мовах.

Переклад філософських текстів цікавить багатьох науковців у різних аспектах [1; 2; 3; 4; 5]. Попри низку розвідок, присвячених особливостям відтворення творів німецьких філософів різними мовами, відсутні роботи, які вивчають специфіку перекладу цих текстів українською мовою, що зумовило тему нашого дослідження.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у вивченні основних труднощів перекладу німецькомовних філософських текстів українською мовою, з урахуванням збереження як предметного змісту оригіналу, так і комунікативної мети автора. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання, як виявлення лексичних і граматичних особливостей аналізованих філософських текстів та пошук ефективних способів їхнього перекладу на українську мову.

Предмет та об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є німецькомовні тексти філософського змісту, а предметом – особливості перекладу німецькомовних текстів філософської тематики українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вже згадувалося, у межах філософської літератури лінгвісти виокремлюють лексичні та граматичні особливості, що суттєво впливають на

результат і перебіг процесу перекладу. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє термінологія. Крім загальних рис, до яких належать філософський матеріал, науковий функціональний стиль має специфічні лінгвістичні особливості. А саме, вони інформативні (зміст), логічні (сувора послідовність і чіткий зв'язок між основною ідеєю і деталями), точні й об'єктивні, що робить їх зрозумілими.

Серед багатьох важких для перекладу філософів Мартін Гайдеггер вважається одним із лідерів. Йому було цікавим саме завдання перекладу, оскільки він займався інтерпретацією античних філософських учень і, зокрема, філософії Аристотеля. Завдяки цим дослідженням М. Гайдеггер знайшов особливий спосіб вираження власних ідей, які, як правило, знаходилися між межами поезії та філософії, так само, як у античних авторів, які визнавали обидві форми рівноправними. Випадок М. Гайдеггера унікальний тим, що в його філософії відкрито обговорюється природа мови, але не так, як у філософських працях його сучасників. Порівняння термінології М. Гайдеггера з термінологією класичних філософів «лінгвістичного повороту», безумовно, покаже, наскільки різними можуть бути відповіді на одне й те саме теоретичне питання [4].

Інтерес до філософії М. Гайдеггера в академічному світі засвідчує, що зацікавленість цим феноменом не є вичерпаною. М. Гайдеггер володіє таким знанням мови, до якого міг наблизитися тільки він сам і тільки його власний теоретичний апарат. Нас цікавить М. Гайдеггера як феномен перекладацької практики, свого роду «сингулярний» міф про максимальну складність семантики та неперекладність [1, с. 42].

Ключовим поняттям усієї теорії М. Гайдеггера є «Dasein». На тлі використання Кантом і Гегелем терміна «Dasein» перекладач має прецедент, який він може залишити у своєму перекладі [3]. Таким чином, з'явилася перша версія перекладу «наявне буття». Далі варто відзначити деякі комбіновані терміни, які використовує М. Гайдеггер: такі вирази, як «Zu-sein», «Weg-sein», «Mit-sein», просто «Sein» і навіть «Sein des Dasein» [6]. Тут уже важко продовжувати логіку, що передбачає прикметник, придатний для перекладу «наявне буття», і доводиться вдаватися до калькування. Так утворюється переклад «тут-буття» (Da – тут, Sein – буття).

Запропоновані вище два кроки для розв'язання проблеми перекладу поняття Dasein не настільки очевидні, і сьогодні ще можна побачити інші переклади, наприклад, транслітерацію «Dasein». Однак М. Гайдеггер не обмежується тут концепцією існування. У його працях є обговорення німецького неозначено-особового займенника «man»

з артиклем «das Man», а також багатьох інших словоформ, таких як Unverborgenheit (неприйнятність) і Bodenlosigkeit (безпідставність) [6]. Слід також згадати назву збірки «Holzwege», що перекладається різними мовами як «Дорога, що веде в нікуди», «Лісова дорога» та, зрештою, «Щебінь» [2; 5; 7]. М. Гайдеггер пояснив цю назву тільки в особистій бесіді з другом. З огляду на це, можна дійти висновку, що такий переклад термінології був би неможливий без надбудови власної філософської системи перекладача поверх оригіналу М. Гайдеггера. Первісно задуманий як переклад, текст здатний породити новий текст – полісемічний і не суворо аналітичний, тобто такий, що має потенціал трансформації мови, яку шукав філософ [3].

Аналізуючи роботу Канта «Критика чистого розуму» [8], доходимо висновку, що для перекладу його тексту підходить застосування таких трансформацій, як лексичні, граматичні та лексико-граматичні. Серед лексичних трансформацій виявлено транскрипцію, кальку, лексико-семантичну заміну. Цікавим може бути переклад лексичної одиниці *a priori*. Наприклад, у контексті «*Man nennt solche Erkenntnisse a priori, und unterscheidet sie von den empirischen, die ihre Quellen a posteriori, nämlich in der Erfahrung, haben*» [8, с. 38] під час перекладу «*a priori*» та «*a posteriori*» можна використати метод транскрипції, та перекласти ці терміни відповідними прикметниками, що відносяться до іменників: «апріорні знання» та «апостеріорне джерело» (*Такі знання називаються апріорними; їх відрізняють від емпіричних знань, що мають апостеріорне джерело, а саме в досвіді*).

У контексті «*...er konnte es a priori wissen*» [8, с. 38] під час перекладу того самого терміна, можна зберегти його латинське написання, тоді в цьому реченні термін буде виступати як прислівник, який можна легко замінити українським синонімом «*від самого початку*» (*...він міг a priori знати*). У прикладі «*Jener Ausdruck ist indessen noch nicht bestimmt genug, um den ganzen Sinn, der vorgelegten Frage angemessen, zu bezeichnen*» [8, с. 39] лексична одиниця «*a priori*» відсутня в оригіналі, однак, можна її додати під час перекладу. І шляхом транспозиції термін зазнає субстантивації та переходить до розряду іменників, адже в цьому реченні прислівник набуває здатності безпосередньо вказувати на предмет (*Проте термін a priori ще недостатньо визначений, щоб належно позначити весь сенс поставленого питання*).

У прикладі, наведеному нижче, можна під час перекладу використати кальки двох термінів «*Erfahrungserkenntnis*» та «*Erkenntnisvermögen*», що буквально перекладаються як «досвідчене знання / знання досвіду» і «пізнавальна здат-

ність». Відповідні до оригіналу мовні одиниці не спотворюють узус української мови, тому їхній переклад шляхом калькування виправданий: «*Denn es könnte wohl sein, dass selbst unsere Erfahrungserkenntnis ein Zusammengesetztes aus dem sei, was wir durch Eindrücke empfangen, und dem, was unser eigenes Erkenntnisvermögen (durch sinnliche Eindrücke bloß veranlasst) aus sich selbst hergibt*» [8, с. 37] – *Цілком можливо, що навіть наше досвідчене знання складається з того, що ми сприймаємо за допомогою вражень, і з того, що наша власна пізнавальна здатність (тільки спонукувана чуттєвими враженнями) дає від себе самої*.

Лексико-семантичні заміни можуть бути застосовані під час перекладу таких речень:

«*Und gerade in diesen letzteren Erkenntnissen, welche über die Sinnenwelt hinausgehen*» [8, с. 44] – *Саме до царини цього роду знань, які виходять за межі чуттєво сприйманого світу...;*

«*Denn ein Teil dieser Erkenntnisse, als die mathematische, ist im alten Besitze der Zuverlässigkeit, und gibt dadurch eine günstige Erwartung auch für andere, ob diese gleich von ganz verschiedener Natur sein mögen*» [8, с. 45] – *Справді, деякі з цих знань, наприклад, математичні, від давніх часів володіють достовірністю і цим відкривають можливість для розвитку інших [знань], хоча б вони й мали зовсім іншу природу*.

Під час перекладу філософських текстів іноді доцільно застосовувати граматичні трансформації. Найпоширенішим прийомом є граматичні заміни, які полягають у заміні граматичних форм оригіналу на аналогічні в українській мові.

З метою відтворення німецьких неозначено-особових і безособових конструкцій варто застосувати безособові, неозначено-особові й особові конструкції у перекладі українською мовою. Приклад перекладу неозначено-особової конструкції за допомогою безособових конструкцій «якщо завгодно знайти» та «варто лише вказати» можна застосувати при перекладі контексту: «*Will man ein Beispiel aus Wissenschaften, so darf man nur auf alle Sätze der Mathematik hinaussehen*» [8, с. 41]. – *Якщо завгодно знайти приклад із галузі наук, то варто лише вказати на всі положення математики*.

За такого підходу в перекладі зберігається характерна особливість філософських текстів – узагальненість. Перекладаючи оригінал речення безособовою конструкцією, вдається максимально узагальнено вказати на необмежену кількість людей. Приклад перекладу німецької неозначено-особової конструкції за допомогою української неозначено-особової конструкції «так кажуть» продемонстровано у реченнях: «*So sagt nun von jemand, der das Fundament seines Hauses*

untergrub: er konnte es a priori wissen, dass es einfallen würde, d.i. er durfte nicht auf die Erfahrung, dass es wirklich einfiele, warten» [8, с. 38]. – Так, про людину, яка підрила фундамент свого будинку, кажуть: вона могла апіорі знати, що будинок обвалиться, інакше кажучи, їй не треба було чекати досвіду, тобто коли будинок справді обвалиться. У цьому прикладі німецька неозначено-особова конструкція перекладається аналогічною неозначено-особовою українською конструкцією, що дає змогу наблизитися під час перекладу до найточнішої, найближчої до оригіналу конструкції.

Заміна неозначено-особових і безособових конструкцій на особові під час перекладу українською мовою досить поширена. Варто також зазначити, що найпоширенішим підметом у реченнях з особистими конструкціями є займенник «ми»: *«...so bald man den Boden der Erfahrung verlassen hat» [8, с. 40]. – Тільки-но ми покидаємо ґрунт досвіду.*

У наступному прикладі спостерігається заміна підрядного речення на дієприкметниковий зворот: *«Übendem, wenn man über den Kreis der Erfahrung hinaus ist, so ist man sicher, durch Erfahrung nicht widerlegt zu werden» [8, с. 45]. – До того ж, перебуваючи за межами досвіду, можна бути впевненим у тому, що не будеш спростований досвідом.* За допомогою заміни підрядних речень на дієприкметникові звороти, зберігається той самий зміст, але використовується характерна синтаксична конструкція для мовленнєвих норм української мови.

Лексико-граматичну трансформацію можна застосувати під час перекладу речення *«Und gerade in diesen letzteren Erkenntnissen, welche über die Sinnenwelt hinausgehen» [8, с. 44]. – Саме до царини цього роду знань, які виходять за межі чуттєво сприйманого світу.* У цьому прикладі термін «Sinnenwelt» є прикладом слова, що важко перекладається. У цьому випадку можна звернутися до описового перекладу.

Отже, всі конструкції, які використовуються під час перекладу, можна вважати рівнозначними щодо прагматичної адекватності німецького оригіналу та його українського перекладу.

Висновки і перспективи подальших розробок. Підсумовуючи, слід зазначити широке використання під час перекладу українською мовою різних конструкцій як синтаксичних еквівалентів німецьких речень у текстах філософського напрямку. Однак, незважаючи на широкий спектр уживання конструкцій, цей аспект не сприяє викривленню розуміння твору реципієнтами, а, отже, жодним чином не позначається на прагматичній цінності перекладу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в порівняльному аналізі перекладу класичних німецьких філософських текстів та сучасних філософських творів на українську мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Heidegger M. Sein und Zeit. URL: https://taradajko.org/get/books/sein_und_zeit.pdf
2. Heidegger, Martin; (Übersetzer)Šarinić Hrvoje (1985): Bitak i vrijeme. naprijed: Zagreb.
3. Kakkori L. Postmodern as Secularization in Philosophy of Education. *Educational Philosophy and Theory*. 2018. Vol. 50(14), Special issue: SI. P. 1639–1640.
4. Kant Immanuel. Kritik der reinen Vernunft. URL: https://www.ciando.com/img/books/extract/3787321128_lp.pdf
5. Osborne Peter, Charles Matthew: Walter Benjamin, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2015 Edition). Edward N. Zalta (ed.). URL: <http://seop.illc.uva.nl/entries/benjamin/>
6. Schneider Ulrich Johannes. Zur Geschichte und zur Kritik philosophischer Übersetzungen. In: Abel, Günter (Hrsg.): *Das Problem der Übersetzung. Le probleme de la traduction*. Berlin Verlag Arno Spitz GmbH, 1999. S. 127–149.
7. Wenzel X. Die Übersetzbarkeit philosophischer Diskurse. Frank & Timme GmbH: Berlin, 2015.

REFERENCES

1. Heidegger, M. Sein und Zeit. URL: https://taradajko.org/get/books/sein_und_zeit.pdf
2. Heidegger, Martin; (Übersetzer)Šarinić Hrvoje (1985) : Bitak i vrijeme. naprijed : Zagreb.
3. Kakkori, L. (2018). Postmodern as Secularization in Philosophy of Education. *Educational Philosophy and Theory*, vol. 50(14), Special issue: SI, 1639–1640.
4. Kant, Immanuel. Kritik der reinen Vernunft. URL: https://www.ciando.com/img/books/extract/3787321128_lp.pdf
5. Osborne, Peter und Charles, Matthew: Walter Benjamin, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2015 Edition). Edward N. Zalta (ed.). URL: <http://seop.illc.uva.nl/entries/benjamin/>
6. Schneider, Ulrich Johannes (1999): Zur Geschichte und zur Kritik philosophischer Übersetzungen. In: Abel, Günter (Hrsg.): *Das Problem der Übersetzung. Le probleme de la traduction*. Berlin Verlag Arno Spitz GmbH, 127–149.
7. Wenzel, Xenia (2015): Die Übersetzbarkeit philosophischer Diskurse. Frank & Timme GmbH : Berlin.